

'אין חיים הצומחים מן האפס' והתלויים על בלימה'

על י. ד. ברקוביץ הסופר הדו-לשוני
לרגל הופעת קובץ מסיפוריו ביידיש

כידוע, ההיסטוריוגרפיה של הספרות העברית גורסת כי 'ריב הלשונות', שהתנהלה בין אלה שדגלו בעברית ואלה שדגלו ביידיש כלשון מועדפת לביסוסה והרחבתה של תרבות יהודית מודרנית, הוביל אחרי מלחמת העולם הראשונה לנתק מוחלט בין המערכות הספרותיות שצמחו בלשונות אלה. חוקרים שעניינם בהצגת התפתחות הספרות העברית כבעלת דינמיקה פנימית משלה נמנעים בדרך כלל מעצם הזכרת ריב-לשוניותם של סופרים עבריים חשובים במאה ה-20 ומתעלמים, הן בעבודותיהם והן בהרצאותיהם האקדמיות, מחלק ניכר פחות או יותר של פועלם הספרותי שבא לידי ביטוי ביידיש.

קובץ סיפוריו ביידיש של י. ד. ברקוביץ בסדרת 'ספרות יידיש' המונח כעת לפתחנו בא להאיר פן נעלם ביצירתו של סופר הנמנה עם יוצריה ובוניה של הסיפורת העברית המודרנית. יונה אלטשולר בחרה לכנס בספר שישה עשר מסיפוריו ביידיש של ברקוביץ שהתפרסמו בשנים 1906–1924, כלומר לפני עלייתו לארץ ישראל בשלהי שנת 1928. מרבית הטקסטים לקוחים מן הקובץ הנשכח געזאמלטע שריפטן שנדפס בוורשה בשנת תר"ע, במקביל לקובץ העברי הראשון של הסופר סיפורים.

חוויה מרתקת מזומנת דווקא לקורא העברי המשכיל שיפתח את הספר החדש: הוא יוכל להתוודע באמצעותו אל נוסח אחר, רענן ומלא חיוניות, של טקסטים ידועים וקרובים כגון 'מישאל', 'יום הדין של פיבקה', 'פרא-אדם', 'כרת' ועוד. לכל הסיפורים בקובץ יש גרסאות בעברית שפורסמו במהדורות כתביו השונות של הסופר לפני ו/או אחרי פרסום הגרסה ביידיש. מן המבוא המקיף של י' אלטשולר (עמ' ז–נו). שבו היא סוקרת את מכלול יצירתו הבלטריסטית של ברקוביץ בעברית וביידיש, עולה דמותו של סופר דו-לשוני מובהק שכתב ופרסם את רוב יצירותיו בעברית וביידיש לא רק לפני אלא גם אחרי עלייתו לארץ, ובעצם המשך לכתוב ביידיש עד אחרית ימיו. כל הטקסטים הספרותיים שעליהם שקד ושהתפרסמו תחת שמו היו בעיניו בבחינת יצירות מקור שוות ערך.

המידע המפורט שמובא על ידי אלטשולר נעדר מן הלקסיקונים ומספרי המחקר השונים המציגים את ברקוביץ בדרך כלל כסופר עברי ריאליסטי מובהק, אמן הסיפור הקצר בראשית המאה ה-20. כתיבתו ביידיש מזוכרת באקראי, כאפיזודה ובעיקר בזיקה למפעל תרגומי שלום-עליכם שלו.²

המהלך הכללי שאלטשולר עוקבת אחריו מראה כי ברקוביץ לא חש צורך בהעמדת מחיצה בין שתי הלשונות של כתיבתו והתייחס אל הספרות היהודית לכל אורך הקריירה הספרותית הארוכה שלו כאל מכלול אחד בלתי ניתן לחלוקה. מהתייחסות מפורשת של ברקוביץ לנושא מסתבר גם כי מבחינתו היה זה מצב עניינים טבעי ונתון, מחוץ לתחום הרלוונטיות של שיקולים אידיאולוגיים או פוליטיים.

תיאור קצר של מספר תחנות מרכזיות במהלך חייו הספרותיים של ברקוביץ (על פי סקירתה של אלטשולר) יכול להמחיש את הזיקה בין ההקשר ההיסטורי-תרבותי הרחב לבין הכרעותיו האישיות כאמן דו-לשוני.

א. שנות הבחרות (1903–1905): ב־1903 מגיע ברקוביץ הצעיר מעיירת הולדתו סלוצק לעיר הגדולה לודו', שם הוא מתיידד עם המשורר הדו-לשוני יצחק קצנלסון. באותה השנה הוא מפרסם את סיפורו העברי הראשון 'בערב יום הכיפורים' ביומן הצופה היוצא לאור בוורשה וממשיך לפרסם מסיפוריו בעיתון זה. סיפורו 'מושקה-לי-חזיר' זוכה בפרס הספרותי הראשון בתחרות שמקיים העיתון, לראשונה בתולדות הספרות העברית. בבואו לוורשה עם קצנלסון מתוודע לחבורת סופרים צעירים, חלקם דו-לשוניים, מחוגו של נ. ל. פרץ. עוד בטרם הגיעו לגיל עשרים רוכש לעצמו ברקוביץ מעמד של סופר מקצועי, שעיקר פרנסתו על כתיבה ספרותית ועיתונאית.

ב. פגישתו עם שלום-עליכם והמעבר לידיש (1905–1907): בשנת 1905 מגיע שלום-עליכם לוילנה ומתוודע אל ברקוביץ במערכת העיתון העברי הזמן שם עבד. ההכרות האישית עם הסופר היידי הנערץ גורלית בחייו של היוצר הצעיר. אחרי שהוא נושא לאישה את בתו של הסופר ארנסטינה בקייב, הוא יוצא עם משפחת שלום-עליכם לאירופה. אלטשולר (שם, עמ' טז–יז) מסמנת את התחלת כתיבתו של ברקוביץ בידיש בשנת 1906. היא אינה תולה את עניין פנייתו של ברקוביץ אל כתיבה בידיש אך ורק בפגישתו עם שלום-עליכם אלא קושרת זאת בהתפתחותה של ספרות יידיש וריבוי הולך וגדל של כתבי-עת בידיש. כדבריה, "בלי להתעלם מההשפעה האישית הישירה של שלום-עליכם על פרסום שני הסיפורים היידיים הראשונים של ברקוביץ ב־1906, עלינו לראות אפוא מהלך זה בהקשר הרחב יותר של התחזקות והתבססות מעמדן של לשון יידיש וספרותה כמבטאות את מאווייהם של המוני העם היהודי ברוסיה בעשור הראשון של המאה העשרים" (שם, עמ' טז). היא אף מצביעה על כך שבאותה עת נסגרו מרבית הבמות הספרותיות העבריות המרכזיות ברוסיה, כולל אלה שברקוביץ השתתף בהן, בשל 'מהפכת הנפל' של 1905 והפוגרומים שבאו בעקבותיה (עמ' יז). תחושתו של הסופר העברי באותה התקופה היתה, כי עליו לפנות אל המוני בית ישראל העניים שאינם יכולים לקרוא ספרות יפה בעברית ומעדיפים על פניה את הרוסית והיידיש. במובן זה הצטרף ברקוביץ לחבורה נכבדה של סופרים עבריים, וביניהם זלמן שניאור ויצחק קצנלסון, שכתבו במקביל בשתי הלשונות. אלטשולר מדגישה את העובדה כי על אף 'ריב הלשונות', שהחל להתלהט באותן השנים, עדיין לא נתגבש זיהוי ברור וחד-משמעי בין השתייכות למחנה אידיאולוגי ובין העדפה

לשונית. רבים מן הסופרים העבריים החשובים לא היו ציונים או לפחות היו ספקנים לגבי סיכויי ההתגשמות של החזון הציוני. לעומת זאת, כדי להפיץ את התורה החדשה, עסקנים ציוניים יסדו כתבי־עת ביידיש, בהם השתתף בין היתר ברקוביץ. יצירתו ביידיש באותן השנים (שבהן לא פרסם בעברית כלל) כוללת עיבודים של סיפורים שפורסמו קודם לכן בעברית.

ג. ניו־יורק (1907–1908): בשנת 1907 מפליג ברקוביץ לבדו לניו־יורק כדי לבדוק אפשרויות פרנסה מעבודה ספרותית שם. הוא מפרסם שלושה עשר סיפורים ביידיש בכתבי־עת מרכזיים, תשעה מהם מבוססים על סיפורים עבריים שפורסמו קודם לכן. הואיל וחש כי אינו יכול להשתלב בחיים היהודיים בניו־יורק, שב ברקוביץ לחיקה החם של משפחתו באירופה (שם, עמ' כ).

ד. שיבה לרוסיה, פרסום ספרים ראשונים והתחלת מפעל תרגומי שלום־עליכם (1909–1914): שובו של ברקוביץ לרוסיה נבע במידה רבה מפריחתה המחודשת של הספרות היהודית שם. בשנת 1910 יצאו לאור במקביל קובץ בעברית: סיפורים (קרקוב, הפוס יוסף פישר), שמכיל עשרים סיפורים משלו, וקובץ ביידיש: געזאמלטע שריפטן (בהוצאת 'השחר' בוורשה), שמכיל שישה עשר סיפורים. תשעה מתוכם הם עיבודים של סיפורים שפורסמו קודם לכן בעברית. שניים מן הסיפורים בקובץ העברי פורסמו קודם לכן ביידיש (עמ' כא). זמן קצר אחרי כינוס סיפורי המקוריים פרסם ברקוביץ שני קבצים ראשונים מתרגומיו לכתבי שלום־עליכם: טוביה החולב וכתריאלים ('הוצאת מוריה', 1910). מ־1912 ואילך, בהשתדלותו של ביאליק, קיבל ברקוביץ שכר קבוע מן ההוצאה עבור תרגומיו והוא התמסר להם במשנה מרץ. אף שהוא מיעט לפרסם מיצירותיו שלו, מעמדו כיוצר עברי מתחזק והולך בשל עבודת התרגום המופתית שבה הוא מפגין שליטה וירטואוזית בלשון העברית. הקוראים מבחינים כי לא מדובר בתרגומים מדויקים וישירים אלא בעיבודים חופשיים של היצירות המקוריות.³

ה. ניו־יורק עם שלום־עליכם (1914–1928): בזמן מלחמת העולם הראשונה נדדה משפחת שלום־עליכם לניו־יורק. בתקופה זו כותב ברקוביץ בעברית וביידיש בעיקר על ההווי היהודי האמריקני. בהתחלה הוא מפרסם סיפורים ביידיש. לאחר מותו של שלום־עליכם ב־1916 הוא נרתם לעריכת מהדורת כתביו ביידיש ולניהול ארכיונו. בין השנים 1916–1922 הוא מפרסם בעיקר בעברית, בירחון התורן, שהוא גמנה בין עורכיו. הוא מפרסם תרגומים מיצירות שלום־עליכם וכן אחד עשר סיפורים שכשישה מתוכם הם עיבודים לסיפורים ביידיש. קורפוס יצירתו הדו־לשוני של ברקוביץ, שב־1911 מנה חמישה עשר סיפורים, התרחב עד 1927 לכדי עשרים וארבעה. ברקוביץ החל מראשית שנות העשרים לכתוב גם מחזות איכותיים עבור התיאטרון היהודי המשגשג (שם, עמ' כה). מחזות אלה הוצגו בהצלחה רבה.

ו. עלייה לארץ ישראל והשתקעות בתל אביב (1928–1967): בארץ ישראל הפך ברקוביץ עד מהרה לדמות חשובה בחיי הספרות והתרבות העברית. מריאיון שהעניק לעיתון הארץ עם בואו לתל אביב (עמ' בו) עולה כי לא גישה אידיאולוגית ציונית הביאתו לעלות לארץ אלא תוכניות מעשיות הנוגעות לפרסום יצירותיו העבריות המקוריות ולתרגומיו של שלום־עליכם. ספריו השונים

יוצאים לאור בהוצאת 'דביר', והתיאטרון העברי מציג את מחזותיו ואת עיבודיו ליצירות שלום-עליכם. בשנת 1929 הוא מוזמן על ידי אגודת הסופרים לערוך את כתביהעת החדש שלה מאזנים. התבססות מעמדו במרכז הממסד הספרותי בארץ לא הביאה להפסקת כתיבתו בידיש. נהפוך הוא, בניגוד לסופרים רבים שחדלו מלכתוב בידיש עם הגעתם לארץ המשיך ברקוביץ לפרסם במשנה מרץ בעיקר בשפה זו. עד לשנת 1935 הוא מפרסם מדי שבוע בעיתונות יידיש בניו-יורק ואף בוורשה פרקים מיצירות ארוכות. אותם פרקים מופיעים כעבור זמן קצר בעברית כיצירות מקוריות כשלידיעת הקוראים לא מובאת עובדת היותן מתורגמות מידיש. בין יצירות אלה ניתן למנות את הרומנים הציוניים: מנחם מנדל בארץ ישראל, וימות המשיח, ויצירה בעלת אופי אוטוביוגרפי הראשונים כבני אדם. אחרי מות אשתו בשנת 1938 הקדיש עצמו ברקוביץ לתרגום כתבי שלום-עליכם ולעריכת תרגומיו הישנים. לאחר מכן הוא שוקד על הכנה להפוס של מהדורה כוללת של כתביו העבריים. במסגרת זו הוא עורך מחדש את סיפוריו תוך מודעות להתפתחותה המהירה של השפה העברית. בציינה כי ברקוביץ אינו מזכיר ולו במרומז את סיפוריו היידיים בדברי המבוא למהדורה החדשה של סיפוריו בעברית שהופיעה ב-1951, אלטשולר מוסיפה: "דבר זה תמוה במיוחד לאור העובדה שמתוך ארבעים הסיפורים שהחליט לכנס במהדורה המתוקנת של כתביו, לשלושים ואחד יש גרסה מקבילה בידיש. נוסף לכך, מבדיקה מדוקדקת של הטקסטים עולה כי הוא נזקק גם לגרסה היידיית בעת עריכת השינויים במהדורה זו" (שם, עמ' לב). בשנים 1963-1965 הוא מפרסם במאזנים בהמשכים את פרקי זכרונותיו: פרקי ילדות. כמעט במקביל הוא מפרסם בכתב העת די גאלדענע קייט את הגרסה בידיש תחת השם: קינדער-יאָרן (1964-1967). בשנת 1965 הוא ניגש לכינוס כתביו בידיש, אולם אינו מספיק להוציא תוכנית זאת אל הפועל לפני מותו כשנתיים לאחר מכן. בשנת 1966 יוצא לאור, במימון המחבר (הוצאת 'מנורה', תל אביב) אונדזערע ראשונים (הגרסה המקורית להראשונים כבני אדם). הספר היחיד בידיש שיזכה לראות בחייו. ספרים נוספים בידיש נדפסו אחרי מותו, אך סיפוריו, שלא כונסו שוב עד להופעת הספר שלפנינו, נשכחו כליל. תיאור זה של מהלך חייו הארוך והפורה של ברקוביץ מעלה מספר מסקנות מעניינות:

א. גישתו של ברקוביץ להיותו יוצר בשתי הלשונות היתה פרגמטית (עמ' יח) ונבעה ממעמדו כסופר מקצועי, שפרנסתו מכתבתו. הוא התמיד לכל אורך חייו ובכל מקומות מגוריו הרבים, כולל תל אביב שבה סיים את חייו, לכתוב בשתי הלשונות יצירות משקל וערך דומים עד כדי פרסום אותן היצירות תוך פרקי זמן קצרים בשתי הלשונות גם יחד. יש בכך כדי לערער את התפיסה המקובלת על פיה סופר יהודי בעל אישיות מגובשת ותודעה אמנותית מחודדת תמיד הכריע והתמסר בסופו של דבר באופן מוחלט לכתיבה באחת משתי הלשונות.

ב. ברקוביץ הבחין כמעט תמיד לאן נושבות הרוחות. בתקופה שידה של העברית על העליונה הוא מפרסם מסיפוריו בשפה זו בכתביהעת. אך בתקופה של נסיגה ביצירה העברית הוא פונה אל היידיש ומעבד את יצירותיו העבריות לשפה

זו. דגם המופת שעל פיו פעל ברקוביץ הוא יצירתו הדו־לשונית של מנדלי יוצר הנוסח'. אך בעוד שאצל מנדלי תרגום היצירות מידיש לעברית לווה בקשיים מרובים, בעבודה מאומצת ובעיבודים מרחיקי לכת עד כדי שינוי היצירה כולה, נשאר ברקוביץ נאמן לטקסט בידיש כבואו לתרגמו לעברית. דווקא כאשר תרגם מעברית לידיש הוא הרחיק לכת עד כדי שינוי מוחלט של הטקסט (עמ' מה) משום שבכותבו בידיש הצליח לעצב סגנון ריאליסטי מובהק יותר ולשמור על חיוניות וגמישות השפה. יתר על כן, "חלק מסיפוריו העבריים נראו לו טעוני שיפור, וההזדמנות לשפרם נמצאה לו בעת שכתב את הגרסה היידיית שלהם" (שם, שם).

ג. מעבר לגישה הפרגמטית של הסופר לעניין כתיבתו כפולת הלשון ניתן להבחין בתפיסה תרבותית-כללית שאימץ מראשית דרכו. במכתב לברנר משנת 1906 (הציטוט מובא על פי המבוא של אלטשולר, עמ' יח), המביע דאגה מפנייתו לידיש, מרגיע ברקוביץ את ברנר בכותבו: "כותב אני גם בז'רגונית – מפני הרחק, וגם מפני – 'אלו ואלו דברי אלוהים חיים'". אם כן, להסבר הפרגמטי-חומרי ברקוביץ מוסיף כאן נימוק בעל משמעות רוחנית. על רקע זה, דבקותו בכתיבה בשתי הלשונות היא בגדר ראייה לנאמנותו מדעת למקורות היהודיים שהיוו את אמנותו. כדבריה של י' אלטשולר: "מכלול כתביו כפולי הלשון, מסיפוריו הראשונים ועד ספרו האחרון [...], הם בבחינת מיצוי מרבי של האפשרויות שעמדו לרשות סופר יהודי מזרח-אירופי למתן ביטוי אמנותי לחוויות המרכזיות של בני דורו" (שם, עמ' לד). בריאיון שערכה גליה ירדני עם ברקוביץ בשנת 1954⁴, הדגיש ברקוביץ את יסוד הרציפות ביצירה הספרותית: "רציפות. אין עתיד בלא עבר, אין חיים הצומחים מן האפס והתלויים על בלימה. אחת הטעויות הגדולות שלנו בארץ מקורה ברצוננו, הטועה והמטעה, להתחיל הכול מבראשית, להתעלם מן העבר. במקום שנשאב מן המקורות העשירים והנפלאים של מורשתנו, הולכים אנו לנוע על מעיינות זרים ומחקים כקופים דוגמות נוכריות". מדבריו של ברקוביץ כאן משתמעת התנגדות מנומקת היטב לעקרון של 'שלילת הגולה'. לטענתו הרציפות הנמשכת מן העבר אל ההווה והעתיד חשובה ליצירה המקורית. בלא רציפות כזו גדל דור של בורים המחקים כקופים תרבותיים זרות. הדו־לשוניות המהותית של יצירתו משקפת תכונה אורגנית של הספרות היהודית הצומחת משורש דו־לשוני משותף: עברי ויידי. חיתוך מלאכותי וגס של אחד מן השורשים עלול להביא לקריסתו המוחלטת של העץ הספרותי.

ד. אלטשולר מציעה הסבר מערכתי, היסטורי-תרבותי, לעובדה שכתביו בידיש של ברקוביץ השתכחו ואין כל מודעות להיותו סופר דו־לשוני מובהק (עמ' לד–לה): "לימין כתביו העבריים של ברקוביץ עמדו, לפני בואו לארץ בעיקר אחר כך, לא רק קוראים פשוטים ומעריצים רבי מעלה, אלא גם מערכת אידיאולוגית ותרבותית על צרכיה ומשאביה. מערכת זו ידעה לנכס לעצמה את יצירותיו העבריות של הסופר, ובכלל זה את תרגומיו לכתבי שלום-עליכם; [...] אך אותה מערכת לא ראתה מחובתה לפרוס את חסותה על כתביו בידיש של הסופר הדגול, וכיוון שלא נמצאו להם שושבינים אחרים הם הלכו ונשכחו".

את תופעת היעלמות פן אחד ביצירת ברקוביץ ניתן לראות באור אחר במקצת,

אם נזכור כי מאז שהתחיל לכתוב בידיש (1906) נמנע הסופר מלציין לפני קוראיו בידיש ובעברית את עובדת היותו סופר דו־לשוני. כעיתונאי וכסופר מקצועי הוא בוודאי חש מבעוד מועד את תהליך הפיצול האידאולוגי שעבר על המערכת התרבותית היהודית של מזרח אירופה, שבגיננו נכפה על הסופרים להכריע במוקדם או במאוחר בין זיקה ברורה לידיש ובין זיקה ברורה לעברית. סביר להניח, שדווקא הרצון להישאר מחובר לשתי הלשונות של יצירתו (הן מסיבות כלכליות והן מסיבות של תפיסת עולם תרבותית) הוא אשר גרם לו לנקוט אסטרטגיה של העלמה או לכל הפחות של טשטוש מעמדו כסופר דו־לשוני. בשביל קוראי העברית יצירתו היו יצירות מקוריות בשפת האבות, ובשביל קוראי היידיש היו אלה יצירות מקוריות בשפת האמהות. בתקופתו של ברקוביץ לא היה מנוס מאימוץ אסטרטגיה כזו על ידי סופר שלא רצה לוותר על אף אחד מצדדי הווייתו. פרסום סיפוריו של י. ד. ברקוביץ בידיש בליווי המבוא הבינ־ביבליוגרפי של יונה אלטשולר, הזורק אור על ההקשר הקונקרטי שבו הם נכתבו, מסיר את המסכה המלאכותית של החר־לשוניות מעל יצירת הסופר וחושף את התשתית הרו־לשונית העמוקה שעליה היא עומדת, יחד עם חלק ניכר מספרותנו החדשה. השוואה בין דו־לשוניותו המהותית של ברקוביץ לסוגים אחרים של דו־לשוניות בספרות היהודית במאה ה־20, והאסטרטגיות השונות שנקטו סופרים בעברית וביידיש כדי להתאים את עצמם למערכת לאומית חר־לשונית הן סוגיות סבוכות ומרתקות, שמן הראוי שיעסיקו את מיטב החוקרים.

הערות

- 1 י. ד. בערקאָוויטש, יידישע דערציילונגען 1906–1924, אָפּקליב און אַרײַנפֿיר יונה אַלטשולער, הוצאת ספרים ע"ש מאגנס, האוניברסיטה העברית ירושלים, תשס"ג (מבוא בעברית ואנגלית). באותה סדרה, היוצאת לאור על ידי החוג לידיש של האוניברסיטה העברית בירושלים, הופיעו לפני כן כתבים בידיש של סופרים עבריים נוספים: ש"י עגנון, א"צ גרינברג, מ"י בן־גוריון (בערדיטשעווסקי), יעקב שטיינבערג, א' ראובני.
- 2 גצל קרסל בלכסיקון הספרות העברית בדורות האחרונים (ספרית פועלים, מרחביה, 1965) כותב על סוגיית יידיש ביצירת ברקוביץ כך: "שב לרוסיה (מארצות הברית, א.ז.ו.) בשלהי 1909 וישב לסירוגין בוורשה, בה השתתף בעיתונות היידית, בסיפורים ופיליטונים ואף ערך את המוסף הספרותי בעיתון 'די נײַע וועלט' וכן החלו כאן להופיע לראשונה במקובץ סיפוריו בעברית וביידיש". אין התייחסות בדברים להמשך כתיבתו של ברקוביץ בידיש לאחר מכן וכן אין הפניה ביבליוגרפית כלשהי לכתביו בידיש. בפסקה העוסקת בתרגומי ברקוביץ לשלוש־עליכם יש הערה עקיפה על כך שהתרגום העברי עולה על המקור בידיש.
- 3 גישה זו יש ליחס בין היתר לעובדה שהקוראים את יצירת שלום־עליכם בעברית באותן השנים היו אמונים על המקור ולא נזדקקו לפונקציה המתווכת של התרגום. עובדה זו אפשרה להם לתפוס את תרגומי ברקוביץ כיצירה מקורית לכל דבר וכעדות לכוחו ההולך וגובר כיוצר עברי. גם ברקוביץ, יש לשער, התייחס לעבודתו זו כך, לכן לא טרח על כתיבתו המקורית.
- 4 גליה ירדני, ט"ז שיחות עם סופרים, הוצאת הקיבוץ המאוחד, תשכ"ב, עמ' 21.